

УДК 340(477)
ББК 67
П68

Редакційна колегія:

О. В. ПЕТРИШИН (голова редколегії)
перший віце-президент НАПрН України;
В. Д. ГОНЧАРЕНКО (відповідальний секретар)
академік-секретар відділення теорії та історії
держави і права НАПрН України;
П. М. РАБІНОВИЧ
академік НАПрН України;
Д. В. ТАБАЧНИК
академік НАПрН України;
С. І. МАКСИМОВ
член-кореспондент НАПрН України

П68 **Правова доктрина України : у 5 т. – X. : Право, 2013.**
ISBN 978-966-458-545-0

Т. 1 : Загальнотеоретична та історична юриспруденція /
В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький, С. І. Максимов та ін. ; за заг.
ред. О. В. Петришина. – 976 с.

ISBN 978-966-458-546-7

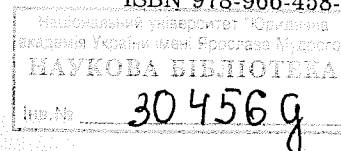
Перший том фундаментального п'ятитомного видання Національної академії правових наук України «Правова доктрина України» містить наукові погляди щодо філософсько-правових, методологічних та наукознавчих засад правознавства, доктринальних вимірів верховенства права, прав людини і правової системи, праводоктринальних концепцій сучасної української державності та історико-правових доктрин.

Розраховано на науковців, викладачів, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів, практичних працівників, читачів, які цікавляться загальнотеоретичною та історичною юриспруденцією сучасної України.

УДК 340(477)
ББК 67

© Тацій В. Я., Святоцький О. Д.,
Максимов С. І. та ін., 2013
© Національна академія правових
наук України, 2013
© Видавництво «Право», 2013

ISBN 978-966-458-546-7 (т. 1)
ISBN 978-966-458-545-0

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА..... 7

РОЗДІЛ 1. ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ,
МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА НАУКОЗНАВЧІ ЗАСАДИ
ПРАВознавства

- 1.1. Національна академія правових наук України –
флагман розвитку вітчизняної правової науки
(до 20-річчя НАПрН України)..... 10
- 1.2. Роль юридичного журналу «Право України»
у розвитку національної правової доктрини 32
- 1.3. Правова доктрина: філософсько-правовий підхід 58
- 1.4. Юснатуралістичні підходи у філософсько-правовій
думці сучасної України..... 94
- 1.5. Проблеми соціалізації права та соціологізації
юриспруденції..... 129
- 1.6. Економічна домінанта в правовій доктрині:
теоретичний економіко-правовий аналіз..... 154
- 1.7. Загальнотеоретична юриспруденція як сучасна теорія
держави і права 198
- 1.8. Методологія порівняльних досліджень в Україні:
філософсько-правовий аспект 218
- 1.9. Україна на юридичній карті світу..... 250
- 1.10. Розвиток правової науки в інформаційній сфері:
системні проблеми та пріоритети..... 263

РОЗДІЛ 2. ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА, ПРАВА ЛЮДИНИ
І ПРАВОВА СИСТЕМА: ДОКТРИНАЛЬНІ ВИМІРИ

- 2.1. Верховенство права: доктринальні інтерпретації
в Україні 287
- 2.2. Розвиток парадигми праворозуміння в Україні:
центральноевропейський контекст..... 309
- 2.3. До питання про розвиток доктрини прав людини
в Україні (роки незалежності)..... 331
- 2.4. Біоюриспруденція – фундаментальна частина
сучасного загальнотеоретичного правознавства..... 358
- 2.5. Принципи права: доктринальні питання..... 396
- 2.6. Принцип гендерної рівності: витоки, формування,
розвиток..... 416

4.4 МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ЗА ЧАСІВ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917–1921 рр.)

1. Ідея національно-державного відродження в суспільно-політичному житті України (кінець XVIII – початок XX ст.)

Ліквідація автономії України і поділ її земель між Російською та Австро-Угорською імперіями унеможливили створення єдиного українського державного центру. Абсолютистські держави ставились вороже до будь-яких національних прагнень українців і придушували їх усіма силами своєї адміністрації. Як протидія цьому у 80-х рр. XVIII ст. зароджується ідея українського національно-державного відродження. Цей процес почався, зазначає Д. Дорошенко, «як антитеза до тяжкого політичного й соціально-економічного становища та культурного занепаду, в яких опинився в той час український народ»¹. Базою її відродження стала Гетьманщина і це не випадково, бо саме цей регіон ще донедавна жив власним державним життям. Носіями ідеї відродження української державності були шляхта і козацька старшина. Саме вони на ґрунті станових інтересів започаткували світогляд, який спирався на історичні традиції, особливо козацького періоду, в намаганні довести своє право на відновлення автономії Гетьманщини².

Серед найбільш патріотично налаштованих представників української громадськості того часу вирізнялася постать В. Капніста.

Значний сплеск зусиль по збиранню, відтворенню, а невдовзі – розвитку української національної культури пов'язаний з історико-етнографічно-фольклористичними дослідженнями Т. Калиновського, В. Рубана, О. Шафонського, Я. Марковича, В. Полетики, Д. Бантиш-Каменсько-

¹ Дорошенко, Д. І. Нарис історії України [Текст] : в 2 т. / Д. І. Дорошенко. – К. : Либідь, 1992. – Т. 2. – С. 268.

² Крип'якевич, І. П. Історія України [Текст] / І. П. Крип'якевич. – Львів : Світ, 1990. – С. 259.

го, М. Максимовича, Й. Бодянського. Помітним твором того періоду стала «Історія Русів».

Цей рух відіграв важливу роль у пробудженні національної свідомості українців, бо він широко розгортав поняття нації, до якого був включений увесь народ, а поняття «батьківщина» охопило землі, заселені цим народом.

Відаючи належне зазначеним діячам, слід погодитися з думкою І. Крип'якевича, що «це були тільки винятки. Загал дворянства спирав свої стремління на добрі відносини з Росією, не тратячи надії, що своїм лоялізмом здобуде деякі успіхи»¹.

Ідея національно-державного відродження продовжує розвиватися у свідомості лівобережної української інтелігенції у 20–30-ті роки XIX ст. завдяки гурткам дворян-автономістів, об'єднаних у масонські ложі. Найбільш відомими їх діячами є І. Котляревський, В. Лукашевич, М. Репнін, С. Кочубей, В. Тарнавський. Масонські ложі приєдналися до декабристів, але в поглядах останніх не було єдності щодо національно-державних прав українців.

Програма Північного товариства не визнавала національних прав за окремими народами. Ідеалом П. Пестеля була централізована республіка і звідси він робив висновок, що «Малоросія ніколи не була й бути не може самостійною. Відтак, вона повинна поступитися своїм правом бути окремою державою»².

Натомість Південне товариство ставило собі за головну ціль увільнення всіх слов'ян від абсолютистської влади, знищення національного автономізму поміж деякими слов'янськими народами й об'єднання усіх їх у одному федеративному союзі. Малося на увазі запровадити в усіх народів демократичну парламентарну форму правління, скласти конгрес для управи ділами цілого союзу. Кожній окремій державі мала бути дана повна свобода й незалежність у вирішенні її внутрішніх справ³.

¹ Крип'якевич, І. П. Історія України [Текст] / І. П. Крип'якевич. – Львів : Світ, 1990. – С. 259.

² Малик, Я. Історія української державності [Текст] : монографія / Я. Малик, Б. Вол, В. Чуприна. – Львів : Світ, 1994. – С. 56.

³ Дорошенко, Д. І. Нарис історії України [Текст] : в 2 т. / Д. І. Дорошенко. – К. : Либідь, 1992. – Т. 2. – С. 277.

Говорячи про українське національне відродження першої чверті XIX ст., треба мати на увазі, що носієм цього суто ідейного руху було дворянство. У народні маси цей рух не йшов з тієї простої причини, що вони перебували в кріпацькій неволі і стояли поза впливом школи й просвіти¹.

Велику роль у піднесенні національної свідомості українського народу відіграли письменники-романтики. Центром тогочасного літературного життя став Харків, зокрема Харківський університет, ректором якого тривалий час був відомий український поет П. Гулак-Артемовський. У літературному житті того часу активну участь брали Г. Квітка-Основ'яненко, І. Срезневський, М. Костомаров, А. Метлівський та ін. Віддаючи належне письменникам-романтикам, М. Грушевський зазначав, що «українські письменники подають руку слов'янському відродженню. Але більш широкою постановки національної української ідеї тут ще нема»².

У 30-ті роки XIX ст. в Україні починає формуватися поняття нації, яке спирається на спільність мови та культури³. Наслідком поширення ідеї національної свідомості стає проблема українського національно-державного відродження.

У 40-ві роки XIX ст. осередком політичного життя в Україні став Київ. У 1843 р. тут розпочала діяльність Археологічна комісія, завдяки науковим дослідженням якої з'явилося нове покоління українських діячів (М. Костомаров, П. Куліш, Т. Шевченко), які на чільне місце історичних завдань поставили ідею державної незалежності України як гаранта інтересів нації.

Спробою перетворення цих ідей у практичну площину стала діяльність Кирило-Мефодіївського товариства, яке об'єднало цвіт української думки, людей, що мали величезний вплив на розвиток українського національного відродження. Його організаторами були М. Костомаров, М. Гулак, В. Білозерський. До товариства належали Г. Андрузь-

¹ Дорошенко, Д. І. Нарис історії України [Текст] : в 2 т. / Д. І. Дорошенко. – К. : Либідь, 1992. – Т. 2. – С. 274.

² Грушевський, М. С. Очерк истории украинского народа [Текст] / М. Грушевский. – Киев : Наук. думка, 1991. – С. 315.

³ Субтельний, О. Україна: історія [Текст] / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1991. – С. 201.

кий, П. Куліш, О. Маркович, О. Навроцький, І. Посада, Д. Пчельніков, М. Савич, О. Тригуб, Т. Шевченко¹.

Соціальний склад товариства суттєво відрізнявся від складу масонських лож і політичних гуртків першої чверті XIX ст. Члени товариства походили з середніх або найбідніших верств населення, серед них був навіть колишній кріпак. Саме ці верстви прийшли в Україні на зміну родовитому панству в сфері ідейного керівництва.

Програмні положення Кирило-Мефодіївського товариства були сформульовані у праці М. Костомарова «Закон Божий (Книги буття українського народу)» та відозвах Кирило-Мефодіївського товариства. Національне питання в них розглядалося як складова частина майбутньої слов'янської федерації, в якій кожен народ мав створити свою республіку й управляти своїми справами незалежно від інших. «Кожен народ мав свою мову, свою літературу й свій власний устрій. Федеральним органом мав бути сейм або Рада Слов'янська. У кожній республіці був свій правитель, вибраний на кілька літ, і над цілим Союзом був би правитель, вибраний на кілька літ. Щоб у кожній республіці була загальна рівність і свобода. Щоб депутатів і урядовців вибирано не по роду, не по багатству, а по розуму й по освіті»².

Федералістська концепція, притаманна суспільно-політичній думці України в попередні роки, кирило-мефодіївцями була піднесена на якісно новий рівень зусиллям М. Костомарова, який вважається засновником «федералістської школи» в історії Росії.

Члени Кирило-Мефодіївського товариства намагались надати своїм поглядам конституційного оформлення. Так, Г. Андрузький розробив «Начерки Конституції Республіки». Погляди автора цього документа еволюціонували від обмеження монархічної форми правління до заміни на республіканську.

¹ Копиленко, О. Л. Політико-правові ідеї Т. Шевченка та І. Франка в сучасній ідеологічній боротьбі [Текст] / О. Л. Копиленко. – К. : Либідь, 1990. – С. 23–24.

² Дорошенко, Д. І. Нарис історії України [Текст] : в 2 т. / Д. І. Дорошенко. – К. : Либідь, 1992. – Т. 2. – С. 281.

Діяльність Кирило-Мефодіївського товариства стала кульмінаційною віхою українського національно-визвольного руху 40-х рр. XIX ст.,¹ і, як відзначав Д. Дорошенко, «його ідеї й його програма надовго зазначили головні напрямні лінії українського національного відродження»².

Новий український центр в особі першого українського журналу «Основи» об'єднав провідні сили Кирило-Мефодіївського товариства, але нового розвитку програмні ідеї товариства в діяльності петербурзького гуртка не отримали. Напевно життєвий досвід охолодив юнацькі мрії, а суттєво важливі для українського народу завдання змусили облишити далекосяжні мрії про устрій слов'янського світу. Гурток «Основа» залишив осторонь широкі політичні плани. На перше місце постав захист самобутності української національності і літератури³. «Основа», об'єднавши свідомі національні елементи України, «пов'язала український рух з прогресивними і демократичними течіями великоруського суспільства»⁴.

Російський уряд вбачав у цій діяльності небезпеку для імперії, а засобами протидії йому – масові арешти і заслання українських діячів (П. Чубинського, О. Кониського, В. Лободу, О. Єфименко). Завершував розправу в 1863 р. циркуляр міністра внутрішніх справ П. Валуєва, який заборонив друкувати книжки українською мовою з поясненням, що «не було, немає й не може бути ніякої української мови»⁵.

Зведений до характеру літературної, культурницької течії, український рух 50–60-х років XIX ст. таїв у собі величезний потенціал, який виявився незабаром.

На початку 70-х років XIX ст. у Києві зосередились значні українські інтелектуальні сили, і він став головним

¹ Сергієнко, П. П. Соборна Україна: від ідеї до життя [Текст] / П. П. Сергієнко. – К. : Либідь, 1993. – С. 26.

² Дорошенко, Д. І. Нарис історії України [Текст] : в 2 т. / Д. І. Дорошенко. – К. : Либідь, 1992. – Т. 2. – С. 281.

³ Крип'якевич, І. П. Історія України [Текст] / І. П. Крип'якевич. – Львів : Світ, 1990. – С. 267.

⁴ Грушевський, М. С. Очерк истории украинского народа [Текст] / М. Грушевський. – Киев : Наук. думка, 1991. – С. 318.

⁵ Історія держави і права України : хрестоматія [Текст] : у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т. 1. – С. 210.

осередком українського руху. Київська громада об'єднала низку блискучих талантів: В. Антонович, М. Драгоманов, П. Житецький, П. Чубинський, К. Михальчук, М. Лисенко, Х. Вовк, О. Русов, М. Старицький, І. Нечуй-Левицький, які зуміли сформулювати наново українську національну програму. Шляхи перебудови державного устрою Росії вони вбачали у федеративному устрої з широкою автономією для України.

Неспроможність стримати український національний рух турбувала російський уряд. У травні 1876 р. імператор Олександр II підписав указ, згідно з яким було заборонено друкувати українською мовою літературні твори і навіть «друкування на ньому текстів до музичних нот»¹.

Тяжкі умови, в яких опинилася українська політична думка, не завадили появі нової плеяди українських діячів. Провідним ідеологом української державницької ідеї став М. Драгоманов. Він обґрунтував необхідність переходу абсолютистської Росії до конституційного ладу, висунув і своєрідно вирішив проблеми конституціоналізму і федералізму, політичної свободи, демократії, прав людини, місцевого самоврядування. «Як ніхто інший з його сучасників на Україні, він сприяв виведенню прогресивної інтелігенції із ідейної безвиході і нігілізму на шлях усвідомленої політичної активності у справі державно-правової ідеології»².

М. Драгоманов виступав за республікансько-демократичну форму устрою держави. Найважливішим принципом, який закладався в її основу, був принцип конституціоналізму, що включав такі компоненти, як політична свобода суспільства і громадянина, котрі реалізовувались через народне представництво в центрі і широке самоврядування на місцях, широкі права і свободи людини.

Республіканська форма правління пропонувалась М. Драгомановим на засадах парламентаризму. Формування представницького органу мало відбуватися на основі загального і рівного виборчого права.

¹ Історія держави і права України : хрестоматія [Текст] : у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т. 1. – С. 264.

² Скакун, О. Ф. М. П. Драгоманов как политический мыслитель [Текст] / О. Ф. Скакун. – Харьков : Основа, 1993. – С. 3.

Побудова державного механізму повинна виходити з визнання і застосування теорії поділу влади, яку М. Драгоманов розумів не як розосередження влади, а лише як розподіл праці поміж органами влади, оскільки носієм влади для нього був народ. А звідси М. Драгоманов виводив принцип первісності влади народу перед владою державною¹.

Важливою для М. Драгоманова була проблема співвідношення федералізму і децентралізації, що розглядалися як протилежності. Його ідеалом була федеративна демократична республіка, побудована на принципі децентралізації. М. Драгоманов був прихильником федерації як форми державного устрою і застосовував поняття «федералізм» для різноманітних форм сполучення між державою та громадськими і територіальними організаціями, що не мали державного характеру².

М. Грушевський, характеризуючи федералізм М. Драгоманова, підкреслював, що це було «перенесення кирило-мефодіївських ідей із ґрунту слов'янофільської (федерації слов'янських народів) на реальну почву сучасних відносин»³.

Ці ідеї у 1880 р. М. Драгоманов разом із М. Павликом та С. Подолинським опублікував у «Громаді» як програму, що моделювала майбутню українську державність. Її ідеї не лише значною мірою впливали на провід українського національного руху під час революційних подій 1917–1920 рр., визначали форму державного устрою України і її відносин з Росією, окреслювали зміст державотворчого процесу в Українській Народній Республіці, обумовлювали його успіхи, а й спричинили його невдачі.

Значним внеском у розвиток національно-державної ідеї в Україні на зламі XIX–XX ст. стала творчість І. Франка. Аналізуючи проблеми, пов'язані з формою державного устрою і формою державного правління, він гостро критикував існування монархії, де влада і закони ґрунтувались на абсолютній волі монарха. Політичним ідеалом І. Франка

¹ Скакун, О. Ф. М. П. Драгоманов как политический мыслитель [Текст] / О. Ф. Скакун. – Харьков : Основа, 1993. – С. 59–60

² Там само. – С. 82.

³ Грушевський, М. Освобождение России и украинский вопрос [Текст] / М. Грушевський. – СПб., 1907. – С. 51.

була демократична республіка з вищим представницьким органом, сформованим на основі загальних виборів.

Утворені на зламі XIX–XX ст. політичні партії Наддніпрянської України залишалися на федеративних позиціях аж до 1917 р. і їх перехід до програми політичної самостійності відбувався лише в часи революції під тиском зовнішніх обставин – передусім унаслідок загострення російсько-українського конфлікту, який унеможлилював реалізацію автономії України в складі Російської радянської держави.

Значний вплив на програмні положення політичних партій у зазначений час справили погляди М. Міхновського про Україну як незалежну державу. Першою програмою Революційної української партії (РУП) була брошура М. Міхновського «Самостійна Україна», в якій в історико-правовому контексті обґрунтовувалась ідея державної незалежності України. Використовуючи метод екскурсу в історію, автор дав бездоганий, з точки зору міжнародного права, аналіз україно-російських відносин за Переяславською угодою 1654 р. як конфедеративних і порушених пізніше Росією. Виходячи з цього, М. Міхновський обстоював право України на повернення до статусу суверенної держави¹.

Проте радикалізм автора «Самостійної України», що подекуди межував із шовінізмом, стояв на перешкоді популярності його думок. А заяви «Україна для українців, і доки хоч один ворог-чужинець лишиться на нашій території, ми не маємо права покласти оружжя»² – відштовхували від української ідеї, в інтерпретації М. Міхновського, інші національності поліетнічного населення України.

РУП поступово перетворилась на партію соціал-демократичного спрямування, що вплинуло на її ставлення до української державницької ідеї, а у 1903 р. відмовилося від брошури М. Міхновського як програмної. У «Нарисі про-

¹ Міхновський, М. Самостійна Україна [Текст] / М. Міхновський // Вивід прав України. – Львів : Світ, 1991. – С. 78–83.

² Українська суспільно-політична думка в 20 столітті [Текст] : Док. і матеріали : у 3 т. / упоряд. Т. Гунчак, Р. Сольчак. – Нью-Йорк, 1983. – Т. 1. – С. 71.

грами Революційної української партії», висувалася вимога перетворення Росії у федеративну республіку автономних національно-історичних областей з правом їх на повне державне відокремлення шляхом проведення референдуму. Вищим представницьким і законодавчим органом автономії України мала стати Народна Рада, яка б обиралась на підставі загального виборчого права¹.

У свідомості людей, зорганізованих у РУП, поєднувалися національні й соціалістичні ідеї, але поступово між її членами посилювалося розмежування. Від партії відокремилась група націоналістичного спрямування з гаслом «Україна для українців» на чолі з М. Міхновським, яка основною метою проголосила утворення самостійної української держави. Більша частина членів РУП у 1905 р. утворила Українську соціал-демократичну робітничу партію, яка в політичній сфері обмежувалась гаслами національно-територіальної автономії України².

Як відзначає Д. Дорошенко, на зламі XIX–XX ст. у громадсько-політичне життя вступає нове покоління українців, «вихованих у поняттях і поглядах безкомпромісного українського націоналізму на широкій європейській основі, людей, що вже не задовольнялися лише культурницькою діяльністю, а хотіли здобути для українського народу всю повноту національних і політичних прав, ідучи поруч із всеросійським визвольним рухом, але своїм окремим шляхом, у рамках власних організацій»³.

Із початком революції 1905 р. національний рух в Україні активізувався і став масовим. Цьому сприяло те, що на момент революційного вибуху в українському суспільстві вже склався спектр політичних сил, які репрезентували погляди значної його частини. Вони прагнули втілення соціалістичних ідеалів, українізації суспільно-політичного

¹ Українські політичні партії кінця XIX – першої половини XX століття [Текст] : монографія / В. І. Головченко, Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв, В. Є. Рубаник. – Х. : Юрид. акад., 1994. – С. 25.

² Касьянов, Г. Український соціалізм: люди, партії, ідеї (початок XX сторіччя) // Політол. читання. – 1992. – № 2. – С. 110.

³ Дорошенко, Д. І. Нарис історії України [Текст] : в 2 т. / Д. І. Дорошенко. – К. : Либідь, 1992. – Т. 2. – С. 318.

життя, а найрадикальніші з них висували гасло здобуття Україною державної незалежності.

Віддзеркаленням питомої ваги окремих політичних сил в українських губерніях до ідеї національно-державного відродження стали результати виборів до I Державної Думи. Із 102 депутатів, обраних від етнічно українських губерній, 45 об'єднались у фракцію під назвою «Українська парламентська громада», що мала свій друкований орган «Український вестник». З цією фракцією активно співробітничали відомі українські громадські діячі: М. Туган-Барановський, О. Лотоцький, М. Грушевський, І. Франко, О. Русов. Основу політичної платформи фракції становила автономія України.

Зусилля українських діячів під час роботи I Державної Думи, як відзначає І. Крип'якевич, не були марними¹. У II Державній Думі було засновано парламентський клуб під назвою «Українська парламентська громада», яка об'єднувала 47 депутатів і видавала часопис – «Рідна справа – вісті з Думи».

Відстоюючи єдність Російської держави, депутати від українських губерній виходили з того, що вона буде міцна і непорушна лише тоді, «як народи, що складають Росію, будуть зв'язані між собою не військовою силою і централізацією урядування, а через справжню спільність інтересів, котру всі будуть признавати»². Засобами цього була національна і територіальна автономія для національних окраїн Російської імперії³. Українська парламентська громада внесла на розгляд Думи пропозицію про запровадження навчання українською мовою в школах і заснування кафедр українознавства в університетах. Зусиллями громади були підготовлені законопроекти про автономію України, про місцеве самоврядування, про українську мову в суді, школі, церкві тощо. Але втілити їх у життя не вдалося через розпуск II Державної Думи.

¹ Крип'якевич, І. Михайло Грушевський. Життя й діяльність [Текст] : Великий українець: матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського / І. Крип'якевич. – К. : Либідь, 1992. – С. 467.

² Українська суспільно-політична думка в 20 столітті [Текст] : Док. і матеріали : у 3 т. / упоряд. Т. Гунчак, Р. Сольчак. – Нью-Йорк, 1983. – Т. 1. – С. 161.

³ Там само.

Існування у складі I і II Державної Думи Української парламентської громади, її боротьба за автономію України мали велике політичне значення: перед усім світом це був доказ того, що в Російській імперії існує український народ і він добивається своїх природних прав.

Українське питання залишалось одним із головних у III та IV Державних Думах, хоча у зв'язку із зміною виборчого закону українські депутати своєї фракції не створювали.

Незважаючи на поразку революції 1905–1907 рр. та істотне зниження політичної активності наступними роками, її наслідком стало здобуття права на українське друковане слово, національно-громадські організації, у тому числі й політичні.

У роки між першою російською революцією і Першою світовою війною ідею національно-державного відродження пропагувало засноване у 1908 р. політичне об'єднання Товариство Українських Поступовців (ТУП). На його чолі, як загально визнаний лідер українства, стояв М. Грушевський. Протягом майже десятиріччя ТУП відстоювало позиції конституційного парламентаризму в Росії і автономію України¹.

«Нове дихання» у своєму розвитку українська національно-державна ідея отримала в роки Першої світової війни, з початком якої з'явилась надія на розпад двох імперій – Російської та Австро-Угорської, між якими була поділена Україна, і створення умов для практичного втілення цієї ідеї в життя.

1 серпня 1914 р. у Львові була створена Головна українська рада. До її складу увійшли представники трьох українських політичних партій: націонал-демократичної, соціал-демократичної і радикальної. Платформи цих партій у царині української державності зводились до політичної самостійності України. Проте Головна українська рада у справі української державності виявила непослідовність, дотримуючись старої і невиправданої австрофільської орієнтації.

Група політичних емігрантів з Наддніпрянської України 4 серпня 1914 р. створила Союз визволення України, як безпартійну політичну організацію для пропаганди ідеї

¹ Малик, Я. Історія української державності [Текст] : монографія / Я. Малик, Б. Вол, В. Чуприна. – Львів : Світ, 1994. – С. 73.

самостійної України. У його програмі, складеній Д. Донцовим, зазначалося: «Об'єктивна історична konieczність вимагає, щоби поміж Західною Європою й Москвою постала самостійна Українська держава». Формою її правління мала бути «конституційна монархія з демократичним внутрішнім устроєм політичним, однопалатною системою законодавства, горожанськими, язиковими і релігійними свободами для всіх національностей і віросповідань, з самостійною українською церквою»¹.

2. Ідеї федералізму та парламентаризму в діяльності Української Центральної Ради

Перемога в Росії лютневої революції 1917 р. створила реальні умови для національно-державного відродження національних окраїн колишньої імперії, передусім – України. Змагання за побудову Української держави у 1917–1921 рр. стали закономірною, підготовленою попереднім розвитком української національно-державної ідеї подією, хоча і відбувалися в різних формах, наповнених різним змістом.

Піонером цього яскравого і драматичного періоду стала Центральна Рада. За рік, протягом якого Центральна Рада виступала основним політичним чинником в Україні, вона не лише досягла значних успіхів, а й припустилася ряду прорахунків, котрі призвели до сумних наслідків.

Головним було те, що своєю діяльністю Центральна Рада поклала край поширеним сумнівам щодо самого існування українського народу і його прагнення до державотворчої праці. Вона перетворила українське питання на одне з ключових питань революційного періоду.

Заслуга Центральної Ради полягала в тому, що вона поновила в Україні державницьку свідомість, приглушену двома віками російського і австро-угорського панування. Протягом року вона пройшла разом з усією Україною значну еволюцію: від переведення питання про державне відродження України в площину практичних дій – через автономію – до проголошення Української Народної Республіки, а згодом – її державної незалежності.

¹ Українська суспільно-політична думка в 20 столітті [Текст] : Док. і матеріали : у 3 т. / упоряд. Т. Гунчак, Р. Сольчак. – Нью-Йорк, 1983. – Т. 1. – С. 216–217.

Стійка відданість переважної більшості політичних діячів і партій Лівобережної України ідеям федералізму М. Драгоманова вирішальним чином вплинула на державотворчу діяльність Центральної Ради і визначила основний вектор її зусиль. Центральна Рада відстоювала доволі раціональну ідею, яка могла бути реально втілена в життя: перебудову Росії у демократичну, парламентську республіку на засадах федералізму із забезпеченням Україні як і іншим колишнім національним органам імперії широкої національно-територіальної автономії.

При реалізації цього завдання Центральна Рада опинилася у складному становищі: здобуття для України автономії відбивало прагнення українського народу, а в юридичному розумінні Центральна Рада «не мала безпосереднього мандату народу говорити від його імені»¹.

Першим кроком на цьому шляху став Національний конгрес, котрий створив організаційні підвалини для українського національно-державного відродження. Переобравши на принципово нових засадах Центральну Раду з представництвом в її складі делегатів від усіх етнічно українських губерній, конгрес перетворив її зі скромного зібрання групи української інтелігенції у представницький орган українського народу, своєрідний революційний парламент². Національний конгрес передав Центральній Раді усе своє повновладдя, зробивши її за умов революційного часу легітимним, законним органом. Відбиваючи настрої значної частини населення України, Національний конгрес висловився за надання їй автономії, чим визначив головний напрям державотворчої діяльності Центральної Ради.

Після конгресу Центральна Рада за короткий час провела величезну організаційну роботу щодо надбання ознак державного органу. При цьому впевнено тримався курс на демократичні, парламентські форми роботи, виявом чого стали сесії Центральної Ради, утворення Комітету (Малої Ради), створення технічного апарату. Ознакою прихильнос-

¹ Нагаєвський, І. Історія Української держави ХХ ст. [Текст] / І. Нагаєвський. – К. : Либідь, 1994. – С. 74–75.

² Мироненко, О. М. Світоч української державності: політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради [Текст] / О. М. Мироненко. – К., 1995. – С. 48.

ті Центральної Ради до парламентських форм роботи стало утворення в її складі фракцій провідних політичних партій, що існували в Україні¹.

Реалізуючи мандат Національного конгресу щодо автономії України, Центральна Рада у переговорному процесі з Тимчасовим урядом та Петроградською Радою робітничих і солдатських депутатів наголошувала на тих справах, більшість з яких українці вже проводили в життя. І в цьому вона мала рацію, оскільки, на думку провідних українських діячів, активна праця зі створення підвалин автономії України була запорукою її санкції Всеросійськими установчими зборами.

Утім Тимчасовий уряд займав протилежну позицію і рішуче відмовився визнати автономію України. Негативне ставлення Тимчасового уряду до автономії України значною мірою підштовхнуло український революційний рух, котрий улітку 1917 р. досяг апогею. Це дозволило Центральній Раді об'єднати в боротьбі за автономію України зусилля різних політичних партій, усіх демократичних сил, здобути моральне право провладу серед багатомільйонних мас українського народу, стати виразником його національно-державних прагнень і як наслідок – проголосити автономію України.

Прийняття Першого Універсалу стало етапною подією в творенні української автономії. Центральна Рада вперше заговорила в ньому «як влада»².

Із проголошенням автономії України процес перетворення моральної влади у публічно-правову набув такої сили, що Центральна Рада вичерпала себе як орган об'єднання української демократії на ґрунті лише національно-політичних вимог, як виключно виконавчий орган, і тому мусила значно розширити платформу своєї діяльності, взявши на себе функції національного парламенту, тобто законодавчого органу українського народу.

¹ Українська Центральна Рада [Текст] : Док. і матеріали : у 3 т. – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 1. – С. 71, 116, 208–209.

² Грушевський, М. Українська Центральна Рада і її Універсали [Текст] / М. Грушевський // Хто такі українці і чого вони хочуть. – К. : Либідь, 1991. – С. 22.

Це зумовило необхідність створення Генерального Секретаріату, що взяв на себе виконавчі функції. Однак на той час Генеральний Секретаріат не мав достатньої адміністративної та військової влади, щоб впливати на перебіг подій в Україні, що не завадило його керівникам вважати Генеральний Секретаріат за «ідеальний Уряд з великою моральною силою»¹.

Такий стан речей пояснюється двома причинами. По-перше, особистим складом першого уряду. Віддаючи повагу членам уряду як людям здібним, талановитим, патріотам українського національно-державного відродження, слід відзначити, що це були кооператори, письменники, вчені, журналісти, партійні функціонери, а не професійні адміністратори та державні діячі. До того ж велику роль відігравала партійна належність членів уряду, у переважній більшості – соціалістичної орієнтації.

Ці обставини не могли не відбитися на діяльності уряду в такий переломний момент української історії. Захопленість його членів мовно-культурними проблемами², абстрактно-соціалістичні пристрасті³, непрактичність і мала здатність до копіткої організаційно-адміністративної роботи на державному рівні призвели до фатальних наслідків у розбудові української автономії.

Величезною проблемою творення української автономії виявилась нестача кадрів державного управління. Для центру їх ще вистачало, хоча й вони були малодосвідченими адміністраторами. На периферії ж часто-густо взагалі не знаходилося людей, відданих ідеї українського національно-державного відродження і здатних взяти управління в свої руки⁴.

¹ Винниченко, В. Відродження нації (Історія української революції. Марець 1917 – грудень 1919) [Текст] : у 3 ч. / В. Винниченко. – К. : Наук. думка, 1990. – Ч. 1. – С. 226–227.

² Лисяк-Рудницький, І. Суспільно-політичний світогляд Володимира Винниченка у світлі його публіцистичних писань [Текст] / Історичні есе / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Наук. думка, 1994. – Т. 2. – С. 96–112.

³ Нагаєвський, І. Історія Української держави ХХ ст. [Текст] / І. Нагаєвський. – К. : Либідь, 1994. – С. 80.

⁴ Гулянович, Г. Національна ідея та її реалізація: проблеми пошуку та історичний досвід [Текст] / Г. Гулянович, Є. Перегуда // Державна ідеологія в сучасній Україні. – К., 1995. – С. 10.

Проголошення Першого Універсалу і наступні політико-правові акти Центральної Ради поставили Тимчасовий уряд перед вибором: санкціонувати органи законодавчої та виконавчої влади, котрі виникли в Україні явочним порядком, чи заборонити. Перше означало визнання права України на автономію, що вело до розриву урядової коаліції есеро-меншовицького блоку і кадетської партії, яка стояла непохитно на позиціях великодержавного шовінізму. Друге призвело б до необхідності придушити український національно-державний рух збройною силою, що в тогочасних умовах було абсолютно нездійсненним. Тому, спостерігаючи, як Україна набуває атрибутів державності, Тимчасовий уряд почав виказувати деяке розуміння українських проблем і шукати згоди з Центральною Радою.

Досягнутий у липні 1917 р. компроміс між Тимчасовим урядом і Центральною Радою ґрунтувався на таких засадах: Тимчасовий уряд визнавав крайовим виконавчим органом Генеральний Секретаріат, котрий обере Центральною Радою після доповнення її складу представниками національних меншин України; Центральна Рада не буде здійснювати самочинних кроків у напрямі досягнення автономії до скликання Всеросійських установчих зборів; Тимчасовий уряд погоджувався на розробку Центральною Радою автономного статуту України, який згодом мали затвердити Всеросійські установчі збори.

Така угода давала змогу Центральній Раді розбудовувати українську автономію на легітимних засадах. Важливим моментом було те, що Центральна Рада поповнювалась представниками національних меншин, котрі мешкали в Україні, завдяки чому набувала статусу справжнього, хоча й тимчасового, до скликання Сейму, парламенту автономної України, в якому репрезентувались усі національно-політичні сили краю. Маючи такий статус, Центральна Рада отримала право розробити Статут вищого управління України, який би визначав правові засади української автономії.

Важливість розробленого Центральною Радою «Статуту вищого управління України» у справі розбудови української державності важко переоцінити. «Статут» переносив центр

ваги на діяльність крайових, тобто українських органів, у чому його автори вбачали запоруку творення української автономії. На їхню думку, «Статут» мусив стати «першою Конституцією України»¹.

Проте копітка праця Центральної Ради щодо втілення в життя домовленості з Тимчасовим урядом виявилась марною. Кабінет О. Керенського особливо упереджено оцінював заклики українських лідерів до федеративної побудови держави і вважав, що «Статут» виходить за рамки федерації і спрямований на утворення конфедерації. Тому Тимчасовий уряд відкинув «Статут» і замінив його «Інструкцією для Генерального Секретаріату», котра прямо заперечувала принципи, на яких будувався «Статут».

Фактично угоду про надання Україні автономії було зірвано і відповідальним за це був російський Тимчасовий уряд.

У цій складній ситуації Центральна Рада виказала непоследовність. Замість того, щоб стати на шлях розбудови Української держави самостійно, вона обрала шлях затяжних дебатів про визнання чи невизнання «Інструкції». Давалася взнаки невиправдано висока прихильність лідерів Центральної Ради до ідей федерації.

Із прийняттям «Інструкції» практична діяльність Центральної Ради і Генерального Секретаріату значною мірою була паралізована. Дотримуючись попередніх угод із Тимчасовим урядом, вона не бралася за вирішення нагальних, питань соціально-економічного устрою аж до скликання Всеросійських установчих зборів, але саме ці питання, а не питання про суб'єкти влади поступово ставали головними для України. Війна, мілітаризована економіка призводили до нестачі харчів і палива. Неспроможність, а певною мірою і небажання уряду Росії стабілізувати економічне становище, радикально розв'язати робітничу і аграрну проблеми, врегулювати міжнародні стосунки, укласти мир призвели до того, що ситуація стала виходити з-під контролю як центральної, так і крайової влади. Причина цього полягала в суттєвій перевазі політики над економікою.

¹ Грушевський, М. Україна і Росія [Текст] / М. Грушевський // Хто такі українці і чого вони хочуть. – К. : Либідь, 1991. – С. 32.

Ці обставини негативно вплинули на ситуацію в Центральній Раді. Єдність, яку спочатку демонстрували українці, швидко зникала, і між представниками різних політичних партій у Центральній Раді розгорілися ідейні конфлікти і виникла ворожнеча, що вело до урядових криз, котрі дуже гальмували темпи державного будівництва в Україні і навіть створювали загрозу втрати багато чого з того, що вже було зроблено.

Суттєві корективи в державотворчий процес в Україні вніс жовтневий переворот і захоплення влади більшовиками в Петрограді. Засудивши цю акцію і відмежувавшись від неї¹, верховні органи влади України перебравли на себе всю повноту влади в регіоні², а прийняття Третього Універсалу започаткувало новий етап у творенні української державності – проголошення Української Народної Республіки (УНР).

У плані державотворення проголошення Третього Універсалу стало актом великої історичної ваги: український народ рішуче задекларував свою волю, свій потяг до свободи, своє право розпоряджатися всіма справами власної держави.

Щоправда, тут не обійшлося без суперечностей. Третій Універсал проголошував УНР і одночасно заявляв про федерацію з Росією. У тих умовах проголошення федерації з Росією, де вже панували більшовики, від яких Центральна Рада не мала жодного запевнення, що вони шануватимуть угоду з Тимчасовим урядом про автономію України, було, безумовно, актом суперечливим. Тимчасового уряду, з яким Центральна Рада укладала угоду про федерацію, не стало, до більшовиків Рада від самого початку поставилася негативно, але іншого уряду в Росії не існувало. Виникає запитання: так із ким Українська Народна Республіка вступала у федеративні відносини?

Звинувачення на адресу Центральної Ради в непрактичності, непослідовності, неготовності проголосити незалеж-

¹ Національні відносини в Україні у ХХ ст. [Текст] : зб. док. і матеріалів – К. : Наук. думка, 1994. – С. 55.

² Скрипнюк, О. В. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку громадянського суспільства і правової держави в Україні [Текст] / О. В. Скрипнюк. – К. : Либідь, 1995. – С. 80.

ність УНР¹ дещо перебільшені і категоричні. Проголошуючи прагнення до федерації, провідники Центральної Ради діяли відповідно до своїх переконань, бо були палко віддані ідеї федерації і бажали втілення її у життя. Говорячи про федерацію, українські діячі мали на увазі не вже ліквідований Тимчасовий уряд і не більшовицьку Раду Народних Комісарів. Усвідомлюючи спільність історичної долі народів колишньої Російської імперії, реалії економічної і геополітичної ситуації того часу, вони зверталися до народів із пропозицією творити демократичні республіки, які були б об'єднані у федерацію.

Проголошення Української Народної Республіки на чолі з поборником національно-державного відродження України – Центральною Радою не відповідало планам російських більшовиків. Після проголошення у грудні 1917 р. Української радянської республіки в Харкові вони отримали нагоду під її прикриттям розпочати збройну боротьбу проти УНР, до чого остання через брак власної армії була неготова.

Перед лицем неминучої поразки Центральна Рада стала шукати іноземної допомоги. Симпатії Центральної Ради схилилися спочатку в бік Антанти. Утім, визнавши УНР, Англія і Франція намагалися переконати українських лідерів продовжувати війну з блоком Центральних держав. Та для цього Українська Народна Республіка не мала ані сил, ані бажання.

У грудні 1917 р. виникли цілком нові можливості, коли Раднарком Росії розпочав мирні переговори у Бресті з Центральними державами, заявивши про те, що він репрезентує всі народи колишньої Російської імперії, і зокрема Україну, підставою для чого стала проголошена Третім Універсалом федерація.

Ці обставини штовхали Центральну Раду до неминучої політичної комбінації, до акту, вимушеного обставинами, але не зумовленого самим українським національно-визвольним рухом того часу – проголошення Четвертим Універсалом самостійності УНР. Проголошуючи Українську

¹ Див.: Гунчак, Т. Україна: перша половина ХХ століття [Текст] / Т. Гунчак. – К. : Либідь, 1992. – С. 113–114; Нагаєвський, І. Історія Української держави ХХ ст. [Текст] / І. Нагаєвський. – К. : Либідь, 1994. – С. 90.

Народну Республіку незалежною, суверенною державою, Четвертий Універсал підкреслював, що лише Українські установчі збори можуть вирішити питання про федеративний зв'язок із колишньою Російською державою.

Еволюція поглядів провідних діячів Центральної Ради від автономії до самостійності України сталася під тиском унітаристської політики більшовицької Росії. Хоча, як свідчать положення Четвертого Універсалу, ідеї федералізму не залишили остаточно лідерів Центральної Ради і в цих умовах.

Третій і Четвертий Універсали віддзеркалюють два послідовні етапи українського державного будівництва. Але їх можна розглядати і як вияви двох альтернативних концепцій української державності: федералістичної й самостійницької.

Проголошення незалежності Української Народної Республіки давало підстави блоку Центральних держав укласти з нею мирну угоду, що й сталося 27 січня 1918 р. у Бресті.

Мир із Центральними державами дав українському уряду не тільки формальне визнання української державної суверенності, а й такі практичні користі, як припинення війни, можливість нормальної демобілізації фронтових частин, упорядкування внутрішніх відносин, торговельних зв'язків із Заходом, повернення українських військовополонених із Німеччини та Австро-Угорщини тощо.

Утім у той же час, уклавши сепаратний мир із Центральними державами, Українська Народна Республіка відмежувалась від Росії і Антанти, роблячи ставку лише на Німеччину та Австро-Угорщину. Це давало підстави Англії та Франції для звинувачення УНР у зраді західних держав. Вони не пробачили Україні миру в Бресті, і це вкрай негативно вплинуло на подальший розвиток подій в Україні, особливо в 1919–1920 рр.

Відновлення владних повноважень Центральної Ради населення зустріло досить прохолодно: надто багато пережило воно за короткий час більшовицької окупації. Повернувшись під охороною німецьких та австро-угорських багнетів, Центральна Рада запевняла, що курс її політики, який дав у результаті більшовицьку окупацію, а після неї –

німецьку, залишиться незмінним. І це проголошувалось саме тоді, коли населення сподівалося на зміни. Для населення України, котре майже за чотири роки війни звикло дивитися на німців, як на ворогів, було важко і незрозуміло побачити в них союзників українського уряду в боротьбі з більшовиками за незалежність УНР.

Укладення Брестського договору не давало можливості встановити пряме військове управління в Україні, а відтак Німеччина та Австро-Угорщина змушені були рахуватися з існуванням українського уряду. Але дуже скоро виявилось, що незалежне державне утворення в Україні становило для них лише тактичний інтерес і розглядалось виключно як знаряддя власної політики.

Німці та австро-угорці, уважно спостерігаючи за співвідношенням різних політичних угруповань в Україні, швидко зрозуміли, що уряд Центральної Ради не має міцного коріння і не виступає від імені народу, капіталу чи індустрії, унаслідок чого не може забезпечити постачання хліба відповідно до Брестського договору. Це давало військовим адміністраціям Німеччини та Австро-Угорщини підстави втручатися у внутрішні справи України, що спричиняло конфлікти і в остаточному підсумку призвело до падіння Центральної Ради.

Важливим моментом у державотворчому процесі за часів Центральної Ради стала Конституція УНР, затверджена 29 квітня 1918 р. Її глибоко демократичний зміст і швидкі темпи розробки стали можливими завдяки опорі на досягнення української політико-правової думки кінця XIX – початку XX ст. та використанню кращих досягнень державного будівництва країн Західної Європи і Сполучених Штатів Америки.

І хоча Конституція УНР 1918 р. не набрала чинності і містила суттєві недоліки, вона є важливою як документ часу, що доносить до нас провідні ідеї творців української державності, переконливо доводить, що український парламент – Центральна Рада – складався з ліберальних, глибоко гуманних і демократичних діячів, які намагалися створити законодавчі підвалини справедливого суспільного життя та правової держави.

3. Проблеми легітимності та організації влади в Українській державі гетьмана П. Скоропадського

Факт проголошення Української Держави гетьмана П. Скоропадського та її легітимність викликають в історико-правовій літературі палкі дискусії і характеризуються дослідниками з діаметрально протилежних позицій. Радянська історіографія неухильно дотримувалась лєнінської концепції, за якою гетьман П. Скоропадський був ставлеником буржуазно-поміщицьких кіл України та політичною маріонеткою німецького та австро-угорського військового командування і розглядала його політичний режим як контрреволюційний, спрямований на відновлення старого дореволюційного ладу. Автори, що дотримуються позицій національно-соціалістичних діячів Центральної Ради та Директорії, звинувачують гетьмана П. Скоропадського у спробі реставрувати дореволюційні соціально-економічні відносини та в антиукраїнстві – характеризуючи його як російського генерала, котрий спирався на підтримку німецької та австро-угорської армій та встановив в Україні військовий режим. У спогадах російських генералів, провідників білого руху, містяться оцінки П. Скоропадського як сепаратиста та зрадника Росії.

Оцінка легітимності Гетьманату, як форми української державності, особи П. Скоропадського, його здобутків і прорахунків у справі державотворення в Україні має враховувати ті складні обставини, в яких опинилась Україна в 1918 р.

Проголошення Гетьманату П. Скоропадського стало, хоча і з певними застереженнями, продовженням державотворчого процесу в Україні під час революційних подій 1917 р. – початку 1918 р. Але цей процес відбувався в складних і суперечливих умовах, викликаних як суб'єктивними, так і об'єктивними причинами.

Кризова ситуація, що виникла в Україні навесні 1918 р. у зв'язку з неспроможністю уряду Центральної Ради виконати взяті на себе Брестським договором зобов'язання, зумовлювала два можливих шляхи розвитку подій: офіційну окупацію України Німеччиною та Австро-Угорщиною і відверте її пограбування, або створення під протекторатом німців маріонеткового українського уряду, який би задовольняв їх потреби, що і сталося.

Зовнішні ознаки Української Держави були запозичені із часів козаччини – Гетьманату. Щодо внутрішнього змісту цієї форми держави, то він був складним і суперечливим. Це була авторитарна, хоча і досить ліберальна форма правління, обмежена як рамками закону, так і часом – до скликання Українського Сейму. Республіканські інституції переживали тут з ознаками монархічної форми правління.

Незважаючи на значну залежність від німців, гетьманський режим мав свої цілі і соціальну базу. Він являв собою спробу консервативних політичних сил загасити полум'я революції, збити хвилю радикальних соціалістичних настроїв, силою державної влади та поміркованих реформ увести соціальне життя в рамки правових норм, відстояти право приватної власності. У досягненні цих цілей гетьманський уряд спирався на середні й вищі прошарки українського суспільства: промисловців, землевласників, державних службовців, заможне селянство тощо.

І хоча гетьманська держава не була прямою правонаступницею УНР, вона певною мірою перейняла її досвід і демократичні досягнення.

Ставши до влади, гетьман П. Скоропадський мав чітку програму дій. Проте заходів для її реалізації у нього було недостатньо. Присутність в Україні значного військового контингенту Німеччини стримувала розвиток більшовизму всередині держави і захищала від його проникнення зовні, що давало змогу гетьманському уряду сконцентруватись на вирішенні нагальних проблем державотворення. Однак надмірні апетити цих країн, бажання вирішити за рахунок України свої економічні й продовольчі проблеми обмежували сферу діяльності гетьманського уряду саме цими рамками, не дозволяючи йому займатись такими важливими питаннями розбудови держави, як створення власної армії, налагодження роботи апарату управління на місцях тощо. Значні ускладнення в розбудову української державності часів гетьманщини вносила опозиція в особі українських соціалістичних партій.

На розбудові Української Держави великою мірою позначилась геополітична ситуація того часу. Отримавши

у спадщину від Центральної Ради тісний зв'язок через Брестський договір із державами Центрального блоку, передусім Німеччиною та Австро-Угорщиною, гетьманська держава потрапила в опозицію до країн Антанти. Перемога цих держав у Першій світовій війні змусила гетьмана П. Скоропадського шукати у них підтримки, але ці зусилля виявились марними. Визнаючи лише «єдину і неподільну» Росію, держави Антанти не визнавали української державної незалежності і негативно ставились до непослідовності українських лідерів у виборі зовнішньополітичної орієнтації.

Стоячи у витоків Гетьманату, німецьке та австро-угорське військово командування в Україні намагалось заздалегідь визначити форму і напрями діяльності майбутньої держави: визнання Брестської угоди; розпуск Центральної Ради; домовленість про кількість українських військових формувань із німецьким командуванням; визнання необхідності відбудови оптимальної судової системи і обмеження компетенції військово-польових судів лише розглядом акцій, спрямованих проти німецьких та австро-угорських військ; упорядкування адміністративного апарату на місцях; визнання зобов'язань України щодо забезпечення продовольчих потреб німецьких і австро-угорських військ; відновлення вільної торгівлі; поновлення приватної власності¹.

Про залежність майбутнього голови Української Держави від німців наочно свідчить текст телеграми імператора Вільгельма командувачу німецькими військами в Україні фельдмаршалу Ейхгорну: «Передайте генералу Скоропадському, що я згоден на обрання гетьмана, якщо гетьман дасть зобов'язання неухильно виконувати наші поради»².

Залежність гетьмана від німецького та австро-угорського військового командування усвідомлювали і його опоненти – соціалісти. Ось що писав В. Винниченко: «Гетьман був підставною, нікчемною фігурою, манекеном і декорацією, за якою стояв німецький генерал та його воля, бажання,

¹ Скоропадський, П. Спогади (кінець 1917 – грудень 1918) [Текст] / П. Скоропадський. – К. ; Філадельфія, 1995. – С. 148.

² Деникин, А. И. Гетманство и Директория на Украине [Текст] / А. И. Деникин // Революция на Украине. – М. ; Л., 1930. – С. 138.

інтереси й розпорядження». І в тому, що «німецькі генерали поставили руського генерала П. Скоропадського за гетьмана», В. Винниченко вбачав перехід «влади з рук національно-української дрібно-буржуазної демократії в руки неукраїнської великої буржуазії»¹.

Упродовж тривалого часу в історичній літературі існує думка, що проголошення Української гетьманської держави було по формі поверненням до історичних традицій у подальшій розбудові української державності, але гетьманський переворот не мав характеру стихійного прориву соціальної енергії, спровокованого безпорадністю Центральної Ради. Це був типовий путч німецького командування, а гетьман послужив ширмою для недопустимої, з огляду на умови Брестського договору, німецької окупації України².

Такі суперечливі оцінки обставин приходу гетьмана П. Скоропадського до влади неминуче викликають запитання про легітимність його режиму та характер і ступінь правонаступності в розбудові української державності.

Становище гетьмана як спадкоємця Центральної Ради у творенні Української Держави було складним та неоднозначним, бо він вільно чи невільно став противником Центральної Ради. Хоча вона й була розігнана не гетьманським урядом, а вищим німецьким командуванням, відсутність протесту з боку П. Скоропадського з цього приводу означала мовчазну солідарність із німцями. З погляду правонаступництва в розбудові української державності це було для гетьмана дискредитуючим фактом, що спричинив опозицію до нього з боку українських соціалістичних партій.

Однак події 29 квітня 1918 р. не можна кваліфікувати як переворот у повному розумінні цього слова, оскільки вони не були наслідком суспільного українського руху, а їх успіх зумовили сторонні чинники (німецька військова сила). У тому, що Гетьманат не виріс органічно з україн-

¹ Винниченко, В. Відродження нації (Історія української революції. Марець 1917 – грудень 1919) [Текст] : у 3 ч. / В. Винниченко. – К. : Наук. думка, 1990. – Ч. 2. – С. 326.

² Велика історія України [Текст]. – Прага, 1932. – Т. 2. – С. 342.

ського ґрунту, значною мірою полягала його нежиттєздатність¹.

Звісно, що така точка зору має право на існування, проте, аналіз ситуації, що об'єктивно склалася в Україні, і шляхів її подальшого розвитку як держави наводить на інші роздуми. По-перше, не П. Скоропадський і його оточення були винні в появі німців та австро-угорців в Україні: ще до приходу гетьмана до влади перебування німців в Україні стало фактом, з яким не можна було не рахуватися. По-друге, німці та австро-угорці погоджувалися на утворення українського уряду з поміркованих елементів. Вони бралися забезпечити порядок, не допускаючи розвитку більшовизму. По-третє, у разі відмови від співробітництва Німеччина та Австро-Угорщина були готові оголосити Україну легальною окупованою і вивезти із неї все, що тільки можна. Усе це добре розумів П. Скоропадський, який писав у своїх спогадах: «Німецько-австрійські армії заповнили всю страну, на півночі були більшовики. Я відчував по відношенню до німців вкрай складні почуття. З одного боку, вони нам були вкрай потрібні. А з другого – я не міг байдуже бачити їх хазяйнування в Києві»².

У кінцевому підсумку суворі історичні реалії давали підставу генералу П. Скоропадському згодитись на обрання його гетьманом України під протекторатом німців, а частині українського загалу підтримати гетьманський уряд, оскільки альтернативою після трагічних подій січня-лютого 1918 р. міг бути лише більшовизм. Що стосується української соціалістичної інтелігенції, то вона виявилась нездатною налагодити справу розбудови державності і своїми соціалістичними гаслами і обіцянками, які не могла виконати, лише відчинила двері більшовицькій експансії. І це добре розумів П. Скоропадський. За його словами, «наша демократична і соціалістична інтелігенція була перейнята лютою заздрістю до всіх імущих, вона не розуміла завдань держави і не тямала в організації влади, вносячи своїм не-

¹ Історія січових стрільців: воєнно-історичний нарис [Текст]. – К. : Либідь, 1992. – С. 89.

² Скоропадський, П. Спогади (кінець 1917 – грудень 1918) [Текст] / П. Скоропадський. – К. ; Філадельфія, 1995. – С. 146.

вмілим керуванням дестабілізацію і анархію в народні маси»¹.

Обрання П. Скоропадського гетьманом України відбулося в певній організаційно-правовій формі, хоча і формальній за своїм змістом. 29 квітня 1918 р. у Києві зібрався Хліборобський конгрес, на який прибуло 6432 уповноважених представники від восьми етнічно українських губерній. Це надавало форуму ознак представницького органу, а отже, робило владу гетьмана, хоча б зовні, легітимною.

Правомочність Хліборобського конгресу як представницького органу українського народу і легітимність отриманої від нього П. Скоропадським влади не витримують серйозної критики і їх варто розглядати лише як формальний момент. І навряд чи можна погодитися з твердженням Н. Полонської-Василенко, що в порівнянні з обранням гетьманів, починаючи з Виговського і закінчуючи Розумовським, це було найбільш велелюдне з усіх обрань², оскільки Хліборобський конгрес репрезентував певний прошарок українського суспільства, а саме – його землевласницьку верхівку. Тим більше, що в умовах німецько-австрійської військової присутності остаточне визначення форми української державності і зайняття тих чи інших державних посад було цілком в руках німецького командування.

Характерною рисою приходу до влади гетьмана П. Скоропадського є майже повна відсутність опору цій акції. Успіх його прихильників значною мірою зумовила підтримка німців. А головне полягало в тому, що Центральна Рада вже не мала ані фізичної, ані моральної підтримки серед населення України, а своєю аграрною політикою викликала повне розчарування селян.

Крім того, на боці гетьманського перевороту стояли досить широкі кола пасивних обивателів, які не до кінця розуміли суть подій, що відбувалися, але бажали спокою, безпеки і порядку за будь-яку ціну.

Таке ставлення до гетьманського перевороту з боку населення України є своєрідним підтвердженням закономір-

¹ Скоропадський, П. Спогади (кінець 1917 – грудень 1918) [Текст] / П. Скоропадський. – К. ; Філадельфія, 1995. – С. 75.

² Полонська-Василенко, Н. Історія України [Текст] : у 2 т. / Н. Полонська-Василенко. – К. : Либідь, 1992. – Т. 2. – С. 490.

ності зміни форми української державності і легітимності влади гетьмана П. Скоропадського.

Свою державну діяльність гетьман П. Скоропадський розпочав із рішучої відмови від соціалістичної політики Центральної Ради і обіцяв повернути життя в нормальне русло. Усе це у концентрованому вигляді містилося в оголошених 29 квітня 1918 р. «Грамоті до всього українського народу»¹ та «Законах про тимчасовий державний устрій України»².

«Грамота» стала свого роду програмним документом, в якому гетьман, описуючи останні події в Україні, пояснював причини його згоди на обрання гетьманом і накреслював основні напрями діяльності майбутнього уряду. Гетьман П. Скоропадський рішуче заявив про розпуск попередніх державних структур, але обережно і виважено підходив до зміни представників влади на місцях. Усі урядовці, що працювали в місцевих державних установах, залишалися на своїх посадах і мусили продовжувати виконання своїх обов'язків. Це положення Грамоти конкретизувалось у спеціальній відозві Ради міністрів: «урядові особи державних і громадських інституцій призивалися продовжити виконання покладених на них службових обов'язків»³. Гетьман і його уряд добре розуміли, що службовий досвід цих працівників мав відіграти важливу роль у налагодженні чіткої роботи державного апарату на місцях, без чого неможливою була ефективна розбудова Української Держави. Але одночасно Рада міністрів попереджувала, що «страйки і скритий саботаж урядовців будуть лічитись як вороже відношення до Української Держави, виновні будуть усунені від обов'язків служби і крім того понесуть сувору кару»⁴.

Такий підхід засвідчував намагання гетьмана П. Скоропадського виступати правонаступником у розбудові української державності, використовувати попередні здобутки в державотворенні, спиратися на адміністративний досвід своїх попередників.

¹ Держ. вісн. – 1918. – 16 трав.

² Там само. – 10 трав.

³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 1064. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 7.

⁴ Там само.

Із «Грамоти» випливає чітке усвідомлення гетьманом П. Скоропадським тимчасового, перехідного характеру своєї влади. Він запевняв, що найближчим часом буде виданий закон про порядок виборів до Сейму України, який мав би установчий характер щодо форми Української держави. А до цього часу гетьман буде стояти на сторожі порядку і законності в Українській Державі¹.

«Грамота» повертала право приватної власності як основу культури і цивілізації, а всі розпорядження колишнього уряду, які це право ліквідували чи обмежили, скасовувались. Була відновлена свобода продавати і купувати землю, надавалась повна свобода в економічній і фінансовій сферах, широка можливість приватній ініціативі.

Із думок, викладених у «Грамоті», відчутно, що гетьман досить ясно уявляв собі, яка важка і відповідальна праця чекала на нього протягом кількох найближчих місяців. Він знав, що існуючу складну ситуацію погіршуватиме те, що новий український уряд перебуватиме між двома ворожими таборами: українськими соціалістичними партіями і німецькими та австро-угорськими військами.

Слід відзначити, що соціалістичні партії були однією із тих сил в українському суспільстві, котрі негативно поставились до проголошеної Української Держави. Зусилля опозиції були спрямовані на надання новій владі «національно-українського характеру»², а засобом – допомога німців. Цей момент, на думку видатного історика України і безпосереднього учасника тих подій Д. Дорошенка, є дуже драматичним в історії української державності, оскільки українські соціалісти не побажали вести переговори з гетьманом, своїм співвітчизником, вважаючи за краще мати справу з окупантами – головними носіями лиха³.

Конфронтація між урядом П. Скоропадського та українськими соціалістичними партіями була не на користь

¹ Українська суспільно-політична думка в 20 столітті [Текст]: Док. і матеріали: у 3 т. / упоряд. Т. Гунчак, Р. Сольчак. – Нью-Йорк, 1983. – Т. 1. – С. 385.

² Винниченко, В. Відродження нації (Історія української революції. Марець 1917 – грудень 1919) [Текст]: у 3 ч. / В. Винниченко. – К.: Наук. думка, 1990. – Ч. 3. – С. 29.

³ Дорошенко, Д. Історія України: 1917–1923 [Текст] / Д. Дорошенко. – Ужгород, 1932. – Т. 2. – С. 54–59.

населення. Шукати сьогодні винуватців цього лиха – справа марна, оскільки обидві сторони намагалися чесно обстоювати інтереси народу: П. Скоропадський стояв за порядок, законність і спокій у державі, а його опоненти вважали, що основою цього має бути народовладдя. При цьому гетьман не усвідомлював ваги національного пробудження, а соціалістичні партії не розуміли значення сильної державної влади як запоруки ладу, який вони намагалися впровадити¹.

Проголошення Української Держави і політика гетьманського уряду викликала опозицію також із боку інших партій і певної частини українського суспільства. І для того були доволі серйозні підстави, оскільки гетьманський уряд повів невдалу національну і соціальну політику. Як до державного, так і до військового апарату потрапило чимало людей, котрі, в силу своїх імперських переконань, дивились на Україну як на плацдарм для формування антибільшовицьких сил.

Фронт внутрішньої боротьби проти Гетьманату утворили також різні російські організації – «Київський національний центр», «Союз відродження Росії» та інші, відомі своїм ворожим ставленням до ідеї самостійної Української Держави. Підтвердженням цього можуть служити спогади генерала А. Денікіна: «Київський національний центр ставив найближчим своїм завданням: боротьбу з українською самостійністю, – бо вважав, що «українці» – не нація, а політична партія, зрощена Австро-Німеччиною. До гетьмана і українського уряду Київський національний центр ставився з величезною ворожістю». У той же час в Україні діяли російські терористичні організації, котрі своїми акціями ставили за мету викликати паніку, розсварити німців із українцями².

Становище погіршувалось внаслідок антиурядової пропаганди, з одного боку, і помилок уряду – з другого. По-перше, його компрометувала залежність від німців, очевидна мета яких зводилась до економічної експлуатації Укра-

¹ Гунчак, Т. Україна: перша половина ХХ століття [Текст] / Т. Гунчак. – К.: Либідь, 1992. – С. 148.

² Деникин, А. И. Гетманство и Директория на Украине [Текст] / А. И. Деникин // Революция на Украине. – М.; Л., 1930. – С. 158.

їни. По-друге, гетьманський уряд був тісно пов'язаний із маєтними класами, які намагалися скасувати впроваджені революцією зміни. По-третє, багато українців вважали, що П. Скоропадський занадто прихильний до росіян. Під час його перебування при владі Україна, яка порівняно з Росією була острівцем стабільності, стала притулком для величезної кількості представників колишньої російської верхівки, що нібито перетворювало Україну в центр із відбудови «єдиної та неподільної Росії»¹.

Але такі звинувачення гетьмана безпідставні, бо цей процес відбувався всупереч його волі. Річ у тім, що відносно благополуччя Києва за гетьманських часів різко відтінялося значним зубожінням Петрограда й Москви, де вже починався голод. А восени 1918 р., після замаху на Леніна, там розпочався «червоний терор» із розстрілами, репресивними актами тощо.

4. Проблеми пошуку форми держави за часів Директорії

14 листопада 1918 р. лідери політичних угруповань, що входили до Українського Національно-Державного Союзу (УНДС), утворили для керівництва повстанським рухом проти гетьмана П. Скоропадського Директорію, а після проголошення гетьманом грамоти про зречення, 14 грудня 1918 р., Директорія фактично прийшла до влади. Цим актом скасовувалась Українська Держава і відновлювалась Українська Народна Республіка, хоча факт відновлення УНР не був офіційно проголошений Директорією, а лише впливав з її повної назви – «Директорія Української Народної Республіки»². Але якщо поглянути на зміст відновленої, «другої» УНР, то слід визнати, що від часів Центральної Ради бралася лише назва. Форма держави і організація її вищих владних структур принципово відрізнялись від «першої» УНР, на що прямо вказував М. Грушевський: «Я стояв на тім, що з відновленням української республіки треба вернутись до того моменту, де її існування було перерване актом німецького насильства. Треба проголосити

¹ Субтельний, О. Україна: історія [Текст] / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1991. – С. 312.

² Копиленко, О. «Друга» УНР: спроба історико-теоретичного аналізу [Текст] / О. Копиленко, М. Копиленко // Право України. – 1996. – № 8. – С. 54.

неважними акти гетьманські, відновити закони Центральної Ради, скликати її саму, аби від неї прийняло повноважність нове правительтво й вона передала представництво чи то установчим зборам, чи іншій інстанції. Але сього не хотіли ні праві українські партії, ні Директорія. Вона робила всякі заходи, щоб затримати в своїх руках необмежену владу»¹.

При визначенні форми держави Директорія поставила себе у складне становище. Розпочавши збройну боротьбу проти П. Скоропадського, вона тим самим відкидала Гетьманат як авторитарну та антиукраїнську форму держави. Недавня спадщина державного будівництва в Україні спонукала Директорію до розбудови Української держави на засадах класичного парламентаризму. Паралельно існувала радянська модель, яка мала своїх прихильників. Парадокс полягав у тому, що серед членів Директорії були прихильники цих напрямів державотворення. Тому майже рік, тобто половину з відведеного для неї історією часу, Директорія витратила на пошуки стратегії державотворення², а коли визначилася з нею, ні часу, ні сил для втілення її в життя вже не було.

Ведучи боротьбу за повалення гетьманського режиму, Директорія більшою мірою виступала проти особистості П. Скоропадського та його оточення, ніж проти Гетьманату як можливої форми української державності. Вона не мала чіткої програми з подальшої розбудови української державності, що стало наявним у перші ж дні після зречення П. Скоропадського. Прихід до влади Директорії вилився не в конкретні практичні справи державного будівництва, а в низку святкувань із приводу перемоги. В. Винниченко із прикрістю писав: «Перед нами стояв цілий ряд кричущих питань нашої політики, від яких залежало існування Республіки; круг нас творився хаос, з яким треба було негайно почати найсерйознішу боротьбу; нас жагуче ждали всі

¹ Грушевський, М. С. Автобіографія. 1914–1919 рр. [Текст] / М. С. Грушевський // Великий українець : матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. – К. : Наук. думка, 1992. – С. 218.

² Копиленко, О. «Друга» УНР: спроба історико-теоретичного аналізу [Текст] / О. Копиленко, М. Копиленко // Право України. – 1996. – № 8. – С. 54.

серйозні політичні партії в Києві. А ми не могли туди їхати, бо штаб готував вступ Головного Отамана в Київ»¹.

І лише після вступу до Києва, 26 грудня 1918 р., Директорія оприлюднила програмний документ «Декларацію Директорії Української Народної Республіки»². А весь цей час населення майже нічого не знало про основні завдання соціально-політичної програми Директорії. Та й то, коли ця програма була оприлюднена, виявилось, що в своєму арсеналі Директорія мала лише загальні гасла³.

Директорія намагалася встановити баланс між революційними реформами і порядком. Однак перевага при цьому явно надавалася першим. У декларації чітко простежується два аспекти: соціально-економічний та громадсько-політичний.

У соціально-економічному відношенні обирався анти-власницький напрям. Приватна власність переставала бути гарантованою. Директорія декларувала: «Усі дрібні селянські господарства і всі трудові господарства залишаються в користуванні їх попередніх власників, решта земель переходить у користування безземельних та малоземельних селян. Верховне порядкування цією землею належить Директорії УНР». Це стосувалося монастирських, церковних і казенних земель⁴.

Якщо дивитися на це положення Декларації як на правниче, що мало унормувати одне з жагучих питань революції – земельне, а не просто як на популістську заяву, то можна помітити, що ряд питань залишилися відкритими: не визначалося поняття «малоземельні» селяни; незрозуміло, як перерозподіляти землю – додавати тим, у кого її мало, чи відбирати у тих, хто має її багато; виникали труд-

¹ Винниченко, В. Відродження нації (Історія української революції). Марець 1917 – грудень 1919) [Текст] : у 3 ч. / В. Винниченко. – К. : Наук. думка, 1990. – Ч. 3. – С. 163.

² Українська суспільно-політична думка в 20 столітті [Текст] : Док. і матеріали : у 3 т. / упоряд. Т. Гунчак, Р. Сольчак. – Нью-Йорк, 1983. – Т. 1. – С. 408–412.

³ Копиленко, О. «Друга» УНР: спроба історико-теоретичного аналізу [Текст] / О. Копиленко, М. Копиленко // Право України. – 1996. – № 8. – С. 54.

⁴ Конституційні акти України: 1917–1920. Невідомі конституції України [Текст]. – К. : Либідь, 1922. – С. 100.

нощі з визначенням «трудоих господарств» – отже, можна обробляти землю силами власної сім'ї або наймати для цього інших; було неясним, які пріоритети мають ті, «хто пішов у військо Республіки», і як їх співвідносити з попередніми положеннями. Виникає запитання: навіщо було розпалювати пристрасті і боротьбу між різними прошарками населення на селі, якщо ці положення, як заявляла сама Директорія, мали тимчасовий характер, а остаточно земельне питання мав вирішити Конгрес трудового народу? Викликає здивування проголошення соціалістичних перетворень на селі з визнанням верховної державної власності на землю людьми, значна частина яких намагалася вчинити це за часів Центральної Ради, і які не зробили жодних висновків із попередніх помилок.

Ці обставини добре усвідомлювали провідні українські політики і свідомо їх використовували. «Невдачі Центральної Ради в попередню добу революції і поширення симпатій до більшовиків серед українських мас, – згадував І. Мазепа, – все це на багатьох вплинуло так, що, мовляв, треба й нам, українцям, стати на позицію совітів, щоб не розійтися з своїм народом»¹. Як наслідок Директорія застосувала соціальну демагогію, проголосувала ліво-соціалістичні гасла, зовні дуже близькі більшовицьким, але виконати які не могла.

Відповідно до Декларації соціалістичні заходи передбачалося вжити і в промисловості. Директорія проголосувала, що вона «поставить на фабриках, заводах та інших промислових установах державний робітничий контроль». Це було першим кроком до одержавлення економіки. Аналогічний намір простежується і в питанні про розподіл матеріальних благ: «всі форми спекуляції Директорія нищитиме безпощадно, не зупиняючись перед карами військового часу»². Усі ці заходи неминуче вели до «воєнного комунізму» – політики, яку запроваджували російські більшовики. Таких думок у діячів Директорії не виникало, проте

¹ Мазепа, І. Україна в огні і бурі революції (1917–1921) [Текст] / І. Мазепа. – Прага, 1941. – Ч. 2. – С. 74.

² Конституційні акти України: 1917–1920. Невідомі конституції України [Текст]. – К. : Либідь, 1992. – С. 102–103.

це видає їх невміння передбачати до кінця можливі наслідки втілення у життя своїх програм¹.

Ще ближчим до більшовизму виглядає громадсько-політичний аспект Декларації. У ній проголошувалося скликання найближчим часом Конгресу трудового народу, який «матиме всі верховні права і повноважність вирішувати всі питання соціального, економічного та політичного життя Республіки»² і стане своєрідним революційним парламентом. Але Конгрес мав обиратися не на основі загального виборчого права, а за аморфним «трудовим принципом».

Своїми ліво-соціалістичними програмними положеннями в галузі державотворення Директорія, як це відзначали сучасники подій, влаштувала «змагання з більшовиками в лівизні»³. Положення декларації Директорії були настільки одіозні, що не дістали підтримки навіть серед загалу членів двох провідних радикальних соціалістичних партій – УСДРП та УПСР⁴, з представників яких власне і складалася Директорія. Ці популістські гасла залишалися на папері, «а діяльність влади Директорії, – як це змушені були визнавати навіть її лідери, – відбувалась зовсім по іншій, неписаній і неоголошеній програмі»⁵.

Поряд із пошуками стратегії державотворення, Директорія здійснювала конкретні заходи щодо побудови державного апарату. До призначення першого складу уряду, протягом майже двох тижнів, адміністративну владу в Києві виконував Революційний комітет у складі 14 комісарів⁶.

¹ Павленко, Ю. Українська державність у 1917–1919 рр. (історико-генетичний аналіз) [Текст] / Ю. Павленко, Ю. Храмов. – К. : Манускрипт, 1995. – С. 203.

² Конституційні акти України: 1917–1920. Невідомі конституції України [Текст]. – К. : Либідь, 1992. – С. 102.

³ Гольденвейзер, А. А. Из киевских воспоминаний [Текст] / А. А. Гольденвейзер // Революция на Украине. – М. ; Л., 1930. – С. 49.

⁴ Українські політичні партії кінця XIX – першої половини XX століття [Текст] : монографія / В. І. Головченко, Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв, В. Є. Рубаник. – Х. : Юрид. акад., 1994. – С. 35, 40.

⁵ Винниченко, В. Відродження нації (Історія української революції. Марець 1917 – грудень 1919) [Текст] : у 3 ч. / В. Винниченко. – К. : Наук. думка, 1990. – Ч. 3. – С. 180.

⁶ Там само. – С. 192–193.

26 грудня 1918 р. було створено перший уряд Директорії – Раду народних міністрів під головуванням соціал-демократа В. Чехівського. За своєю структурою кабінет майже не відрізнявся від уряду Центральної Ради і гетьмана П. Скоропадського, що свідчить про його оптимальність. У той же час у Вінниці була сформована Тимчасова Рада завідувачів державних справ. Цей орган не мав чітко означених прав і обов'язків, а був дорадчим органом Директорії. З від'їздом Директорії з Вінниці він припинив свою діяльність¹.

Проте налагодити ефективну роботу і взяти ситуацію в Україні під свій контроль цим органам не вдалось, оскільки становище нової влади було дуже тяжким. Річ у тім, що велика армія повстанців, котра забезпечила переможний рух Директорії на Київ, розтанула з такою ж швидкістю, з якою виникла. Основу її складали селяни, які, поваливши гетьманський режим, поспішали додому, щоб ділити панську землю, до чого закликала Директорія. Такий стан речей зроджував безладдя в країні. У 1919 р. Україну поглинув цілковитий хаос. «У новітній історії Європи жодна країна не переживала такої всеохоплюючої анархії, такої запеклої боротьби, такого остаточного розвалу влади, яких у цей час зазнала Україна»².

Розклад влади відбувався в той час, коли Україна була оточена ворогами з усіх боків. Шість різних військових сил діяли на її території. На заході стояли польські війська. Після повалення Гетьманату в Україні посилювався рух радянських військ. На південно-східному кордоні зосереджувались російські антибільшовицькі сили під проводом генерала Денікіна. Південна смуга була зайнята французами. Німецька та Австро-Угорська армії тримали «нейтралітет», бо шукали нагоди для від'їзду додому. В Україні виникли сотні анархістських банд під орудою різних отаманів, які лише формально визнавали владу Директорії, а діяли на свій розсуд.

¹ Винниченко, В. Відродження нації (Історія української революції. Марець 1917 – грудень 1919) [Текст] : у 3 ч. / В. Винниченко. – К. : Наук. думка, 1990. – Ч. 3. – С. 192–193.

² Субтельний, О. Україна: історія [Текст] / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1991. – С. 314.

Серед членів Директорії не було єдності в питанні про організацію влади. Це яскраво виявилось під час проведення «Державної наради» 12–14 грудня 1918 р. Голова Директорії В. Винниченко виступав за встановлення в Україні системи рад на зразок радянської Росії і керівну роль пролетаріату в революції¹. Проти цього був С. Петлюра, який обстоював ідею парламентаризму. Більшість учасників наради виступила проти радянської влади і диктатури пролетаріату, але за пропозицією В. Винниченка, висловилась за «диктатуру трудового люду»². Так був започаткований своєрідний шлях державотворення, котрий полягав у прагненні створити «вертикаль» трудових рад на місцях – губернія, повіт, а в центрі – Конгрес трудового народу³.

А поки точилися ці суперечки, вакуум влади на місцях заповнювався шляхом відновлення старих структур, у більшості своїй антиукраїнських. На противагу їм Директорія призначала на місцях своїх комендантів і комісарів. Утім на ці посади часто потрапляли люди нікчемні, нездатні до державної праці. «Єдиною ознакою пригодності на посаду, – згадує В. Винниченко, – служила “українськість” кандидатів»⁴. А беручи до уваги те, що межі компетенції цих комендантів і комісарів не були точно означені і діяли вони безконтрольно з боку центральної влади, то відіграли негативну роль у розвитку революції, бо «здушили революційну самодіяльність народних мас, одсунули їх від активної участі у творенні життя»⁵.

Викликають зауваження погляди Директорії на реалізацію виборчих прав народу, зокрема, порядок формування трудових рад і Конгресу трудового народу. Прем'єр В. Че-

¹ Скакун, О. Ф. Політичні і правові погляди В. Винниченка [Текст] / О. Ф. Скакун // Вісн. Акад. прав. наук України. – 1996. – № 6. – С. 86.

² Винниченко, В. Відродження нації (Історія української революції. Марець 1917 – грудень 1919) [Текст] : у 3 ч. / В. Винниченко. – К. : Наук. думка, 1990. – Ч. 3. – С. 141.

³ Копиленко, О. «Друга» УНР: спроба історико-теоретичного аналізу [Текст] / О. Копиленко, М. Копиленко // Право України. – 1996. – № 8. – С. 55.

⁴ Винниченко, В. Відродження нації (Історія української революції. Марець 1917 – грудень 1919) [Текст] : у 3 ч. / В. Винниченко. – К. : Наук. думка, 1990. – Ч. 3. – С. 144.

⁵ Там само. – С. 184.

хівський наполягав, що право обирати делегатів на Конгрес мають тільки представники «трудящих мас». Виборчих прав позбавили не тільки «капіталістів» та «поміщиків», а й усю інтелігенцію: професорів, адвокатів, лікарів, педагогів середніх шкіл, письменників та ін. Дістали виборчі права лише ті представники інтелігенції, які «безпосередньо працювали для трудового народу», тобто лікарські помічники (фельдшери), вчителі народних шкіл, службовці канцелярій та ін.¹

Інструкції по виборах на Конгрес трудового народу передбачала куріальну систему: 377 делегатів від селян, 118 – від робітників, 33 – від трудової інтелігенції. Нерівним був не тільки розподіл мандатів, а й порядок обрання: селяни обирали делегатів на повітових селянських з'їздах, а робітники і трудова інтелігенція – на губернських. 65 делегатів мали бути обрані від західноукраїнських земель. Викликає подив надання на знак величезних заслуг робітників залізниць і пошт під час боротьби з гетьманщиною 20 мандатів Всеукраїнському залізничному з'їзду і 10 – Всеукраїнському поштовому з'їзду².

І хоча Інструкція допустила до участі у виборах на Конгрес трудового народу інтелігенцію, не поділяючи її на «трудова» та «нетрудова», але всі разом інтелігентські групи склали таке мізерне представництво, що їх голоси не мали реального значення³. Фактично повторювалась недавня помилка Центральної Ради: від участі в розбудові держави усувались соціальні верстви, котрі в найбільшому обсязі володіли знаннями, мали політичні й адміністративні навички. Директорія не змогла досягнути просту істину, що «буржуазія» не тільки «розкошує», а виконує важливі громадські функції, що примусове її усунення від процесів державотворення може кинути країну в хаос і свавілля⁴.

¹ Конституційні акти України: 1917–1920. Невідомі конституції України [Текст]. – К. : Либідь, 1992. – С. 102.

² ЦДАВО України. – Ф. 1429. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 26–26 зв.

³ Гольденвейзер, А. А. Из киевских воспоминаний [Текст] / А. А. Гольденвейзер // Революция на Украине. – М. ; Л., 1930. – С. 49.

⁴ Лисяк-Рудницький, І. Суспільно-політичний світогляд Володимира Винниченка у світлі його публіцистичних писань [Текст] : Історичні есе / І. Лисяк-Рудницький – К. : Наук. думка, 1994. – Т. 2. – С. 100.

Закріплена в Інструкції виборча система мало чим відрізнялась від відповідних положень радянської конституції і давала підстави західним державам звинувачувати Директорію в більшовизмі. І в той же час не можна не визнати, що за цими, хай і суперечливими, кроками Директорії стояла мета знайти форми і засоби передачі влади до рук представницького органу, котрий би був виразником волі українського народу.

Попри всі недоліки виборчої системи, на Конгрес трудового народу покладались важливі установчі функції. Перебуваючи у скрутному становищі, Директорія, її уряд і весь український народ нетерпляче очікували зібрання Конгресу, сподіваючись, що його представники з усіх частин України знайдуть вихід із тяжкого становища держави і поміркують над встановленням нового ладу, щоб вивести Україну з міжнародної ізоляції і подолати внутрішні труднощі.

Як і слід було очікувати, провідне місце в роботі Конгресу трудового народу зайняли дебати з питання про вибір курсу державотворення. Більшість на цьому форумі становили представники есерівської «Селянської Спілки». Найбільш ліві її представники (Г. Гринько, В. Еланський, А. Любченко) стояли відверто за об'єднання з більшовиками і встановлення в Україні радянського ладу. Центристську позицію займала фракція, очолювана М. Грушевським, М. Любинським, М. Шаповалом, які наполягали на встановленні влади «трудових рад»¹, хоча на більшовиків і не орієнтувались. Більшість делегатів Конгресу відстоювала принципи парламентської демократії².

Така розбіжність поглядів свідчить, що навіть у складних умовах громадянської війни в Україні, розгулу анархії, розкладу державного механізму, постійної загрози більшовицької окупації було зроблено спробу демократичного вибору, широкого і всебічного обговорення альтернативних

¹ Полонська-Василенко, Н. Історія України [Текст] : в 2 т. / Н. Полонська-Василенко. – К. : Либідь, 1992. – Т. 2. – С. 519.

² Павленко, Ю. Українська державність у 1917–1919 рр. (історико-генетичний аналіз) [Текст] / Ю. Павленко, Ю. Храмов. – К. : Манускрипт, 1995. – С. 211–212.

варіантів державотворення¹. Але факт такого поділу українського проводу на окремі табори, що не ладили між собою в питаннях соціально-економічної та політичної орієнтації УНР, ставив під сумнів подальше її існування².

Не менш важливою проблемою, яка знаходилась у центрі уваги Конгресу трудового народу, була зовнішньополітична орієнтація України: на Антанту чи на більшовиків. В умовах, коли в Одесі висадився французький експедиційний корпус, а значну частину Лівобережної України окупували більшовики, це стало питанням існування української державності взагалі. Розбіжності у поглядах делегатів Конгресу на питання внутрішньої організації української держави переносились на зовнішньополітичну орієнтацію та вибір союзників. Як наслідок, із жодного питання делегати не дійшли згоди, а під загрозою навали більшовицьких військ 28 січня 1919 р. Конгрес трудового народу припинив роботу.

Позитивним кроком у державотворчому процесі стало прийняття 28 січня 1919 р. Універсалу Конгресу «До українського народу»³, який в основних рисах визначив державний механізм УНР.

Із змісту цього акта випливає важливе положення, що Конгрес трудового народу України як виразник волі її робітників і селян перебирав на себе верховне повновладдя в державі і стає верховним представницьким органом влади, своєрідним парламентом. На час перерви у засіданнях Конгресу «вища влада в Україні має належати Директорії». Доручення Директорії «до слідуєчої сесії Конгресу трудового народу вести державну роботу» надавало їй право приймати поточні законодавчі акти.

Універсал не вніс нічого нового в обсяг повноважень Директорії, а лише закріпив існуючу на той час практику державного будівництва. Утім з його прийняттям влада Директорії стала легітимною: з міжпартійного органу, що керував повстанською боротьбою, вона перетворилась у вищий орган державної влади, отримавши від Конгресу по-

¹ Копиленко, О. «Друга» УНР: спроба історико-теоретичного аналізу [Текст] / О. Копиленко, М. Копиленко // Право України. – 1996. – № 8. – С. 56.

² Історія України : нове бачення [Текст] : у 2 т. – К. : Україна, 1995–1996. – Т. 2. – С. 83.

³ Вісник Української Народної Республіки. – 1919. – 7 лют.

вноваження на здійснення законодавства та верховного управління в державі.

Маючи позитивний вплив на державотворчий процес в Україні, Універсал у той же час відбивав дуалізм позиції Директорії та українських політичних партій у визначенні стратегії державотворення. З одного боку, Конгрес висловився проти організації «робітничої диктатури» за «демократичний лад на Україні», а з другого – не відмовився від «трудового принципу»¹, чим залишив невизначеність в орієнтирах державотворення.

І хоча недосконалість виборчої системи, за якою формувався Конгрес трудового народу, вкрай короткочасний термін для проведення виборів і викликають певні сумніви щодо його легітимності та правомочності, скликання Конгресу являло собою спробу створити парламент революційної України². І найважливішим тут було формування Конгресу трудового народу на основі хай і неповноцінного, але територіального представництва соборної України, що робило Конгрес виразником волі всього українського народу, уповноваженим вирішувати його долю.

Подальші воєнні події не дозволили розвинути рішення Конгресу трудового народу в конституційні акти і взагалі відсунули проблему конституційного забезпечення державного будівництва в Україні на другий план. І хоча продовжувала діяти урядова комісія з розробки Конституції Української Народної Республіки³, її діяльність виявилась безплідною⁴. Головними причинами цього стали незбалансована внутрішньополітична ситуація в державі та вкрай несприятлива для УНР міжнародна обстановка. Правомірним є твердження про те, що лідери українського національно-державного руху, маючи певний практичний організаційно-партійний досвід, бралися за активну державно-конститу-

¹ Копиленко, О. «Друга» УНР: спроба історико-теоретичного аналізу [Текст] / О. Копиленко, М. Копиленко // Право України. – 1996. – № 8. – С. 56.

² Гунчак, Т. Україна: перша половина ХХ століття [Текст] / Т. Гунчак. – К. : Либідь, 1992. – С. 173.

³ ЦДАВО України. – Ф. 1065. – Оп. 2. – Спр. 293; 294; 295; 296.

⁴ Слюсаренко, А. Г. Історія української конституції [Текст] / А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К. : ТОВ «Знання України», 1993. – С. 91–92.

ційну діяльність без належної політичної освіти, яка б стала підґрунтям для виконання державницьких завдань¹.

Слід визнати і те, що державотворчим процесам того періоду заважали суб'єктивні чинники. На жаль, 28 січня 1919 р. центристська фракція соціал-революційної партії під проводом М. Грушевського провела свій власний конгрес, на якому висловилась за радянську форму правління в Україні. Цей несолідарний виступ не лише підірвав повагу до Директорії та її уряду всередині держави і за кордоном, а й дав більшовикам великий стимул у боротьбі проти української державності². Ситуацію ускладнювало те, що основу наступаючих більшовицьких військ становили українські частини, сформовані за часів Гетьманату для боротьби з ним. Наприкінці літа 1918 р. у Москві був відновлений «радянський уряд України» і російська влада надавала йому всілякої допомоги. Участь українців у тих військах полегшувала радянську пропаганду й ускладнювала становище УНР.

Директорія не була спроможною об'єднати українські сили. Почалося «збільшовичення» окремих груп населення. Ситуація повторювалась: як ще недавно на бік Директорії переходили гетьманські війська, повіривши в соціальні гасла, виголошені нею, так і зараз на бік більшовиків, повіривши в їх соціальну демагогію, переходили колишні прихильники Директорії. Прикладом може служити перехід на бік більшовиків отамана М. Григор'єва, що перед тим довгий час боровся з ними на Півдні України. Перейшов на бік більшовиків і анархіст Н. Махно зі своєю армією³. Ще більшого значення для більшовиків мав перехід на їх бік отамана Д. Терпила (Зеленого).

Розклад влади посилював той факт, що Україна вкрилася повстанськими загонами під проводом отаманів, які часто міняли орієнтацію: то ставали на бік Директорії, то переходили до більшовиків, чим посилювали анархію. Ди-

¹ Скакун, О. Ф. Політичні і правові погляди В. Винниченка [Текст] / О. Ф. Скакун // Вісн. Акад. прав. наук України. – 1996. – № 6. – С. 82.

² Нагаєвський, І. Історія Української держави ХХ ст. [Текст] / І. Нагаєвський. – К. : Либідь, 1994. – С. 272.

³ Махно, Н. Воспоминания [Текст] : в 3 кн. / Н. Махно. – Кн. 3 : Украинская революция. – Киев, 1991. – С. 166–167.

ректорія ж виявилась безсилою проти радянських військ, мінливих настроїв повстанських отаманів та антиукраїнської агітації більшовиків.

5. Парламентська модель ЗУНР

Важливою подією в історії українського державотворення стало проголошення 1 листопада 1918 р. на українських землях Австро-Угорщини Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР).

Від самого початку провід ЗУНР мав чіткі орієнтири на побудову парламентської республіки і просувався по цьому шляху досить швидкими темпами, впевнено і конструктивно. Певну роль тут зіграло те, що галичани не вдавались до радикальних соціалістичних експериментів, поширених на сході України, а в основу адміністрації ЗУНР поклали «австрійські моделі».

Прихильність лідерів ЗУНР до побудови правової держави виявилась у прийнятті вже 13 листопада 1918 р., хоча і досить стислого, Основного Тимчасового закону.

Про наміри створити міцні підвалини парламентської республіки переконливо свідчать і подальші кроки керівництва ЗУНР. Взявши на себе компетенцію парламенту, Українська Національна Рада намагалася зробити свій склад якомога представницьким, розширивши його за рахунок делегатів від повітів і великих міст. На початку 1919 р. Українська Національна Рада ухвалила декілька законів, спрямованих на удосконалення її власної структури. На основі одного з них утворювалась Президія у складі президента (голови) і чотирьох його заступників. Одночасно Українська Національна Рада утворила ще один дуже важливий орган – Виділ Української Національної Ради, який складався з президента (голови Ради) і дев'яти членів. Виділ працював між сесіями і робив діяльність Української Національної Ради гнучкішою, бо з огляду на воєнний час нелегко було часто скликати всіх її членів. Українська Національна Рада вживала заходів, спрямованих на регламентацію своєї законодавчої діяльності та визначення правового статусу своїх членів. Виявом політичного плюралізму в Західноукраїнській Народній Республіці стало формування її першого уряду на багатопартійній основі.

На державотворчі процеси в ЗУНР певний вплив справили революційні події в Росії та Лівобережній Україні, зокрема досвід радянського будівництва. Цей вплив виявився у створенні тут осередків комуністичної партії, альтернативних органів державної влади в особі Рад і навіть у формі збройної боротьби. Хоча загалом опозиційний рух на західноукраїнських землях був незначним і відіграв роль свого роду індикатора прорахунків уряду ЗУНР у внутрішній політиці.

Одним із головних напрямів діяльності ЗУНР було прагнення об'єднатися з Наддніпрянською Україною в єдину соборну державу, хоча під час проголошення ЗУНР остання визначалась як незалежна держава. Передумовою такого рішення стало те, що США в особі президента В. Вільсона визнали за народами Австро-Угорщини право на самоврядування. У той же час Росія розглядалася урядом Сполучених Штатів як єдина держава, а тому злука з гетьманською державою несла певну загрозу західноукраїнським землям опинитись під «єдиною і неподільною» Росією. На проголошення ЗУНР незалежною державою також вплинула військова присутність у Наддніпрянщині військ Німеччини та Австро-Угорщини, до чого провід Української Національної Ради ставився негативно. З цих причин питання про об'єднання українських земель на перших порах існування ЗУНР залишалось відкритим, хоча для досягнення цієї мети докладали певних зусиль.

Віддаючи належне акту злуки, слід зауважити, що він не означав того, що соборна Українська держава ставала унітарною чи федеративною країною. Скоріше це було конфедеративне об'єднання, принаймні до остаточного вирішення питання про форму державного об'єднання українськими Установчими зборами. Фактичної злуки не відбулось: продовжували існувати дві українські держави, два уряди, дві закордонні і внутрішні політики та дві українські армії. Така неоднотайність української політики вже сама по собі перешкоджала боротьбі за свободу, коли тільки єдність дій могла дати надію на оборону державної самостійності соборної України, оточеної ворогами з усіх боків.

Об'єднати два уряди було неможливо: цьому перешкоджали ідеологічні й персональні причини. Провід ЗУНР був безпартійним, антисоціалістичним, а провід УНР, навпаки – соціалістичним. Частина проводу УНР вважала за можливе переговори і союз із радянським урядом, для спільного подолання Добровольчої армії Денікіна, і взагалі від самого початку розраховувала прийняти програму більшовиків за умови, що в Україні будуть встановлені ради українські, а не московські. У той же час провід ЗУНР ставив за мету боротьбу з Польщею та радянською Росією і не відкидав можливості союзу з Денікіним.

До цього треба додати персональні моменти: С. Петлюра і весь провід УНР вважали обрання Є. Петрушевича уповноваженим диктатором Західної області недемократичним і незаконним; Є. Петрушевич і весь провід ЗУНР вважали перебування С. Петлюри на чолі армії шкідливим для справи. На превеликий жаль, слід визнати, що таким яскравим представникам українського національно-державного відродження не вистачило толерантності, схильності до компромісу в ім'я великої цілі – збереження державності соборної України. Як наслідок, акт соборності – ця помітна і довгоочікувана подія в історії України – не дав бажаних наслідків. Соборність була лише продекларована. Провідні діячі УНР і ЗУНР не змогли порозумітися, поступившись власними інтересами.

4.5 || ІСТОРІЯ УХВАЛЕННЯ || КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ 1996 РОКУ

Після Другої світової війни писана конституція як найважливіше нормативне відображення базових цінностей стала переважним способом утвердження та розвитку нових держав. Так звана чергова хвиля демократизації кінця 80-х – початку 90-х рр. минулого століття ще раз підкреслила та актуалізувала цю тезу. Для держав, що з'явилися на світовій політичній карті після розпаду СРСР, ухвалення власних конституцій стало головним сигналом існування суверенного суб'єкта міжнародного права. Деякі, як Естонія, намагалися скористатися попереднім державотворчим досвідом і відновлювали колишні основні закони. Однак переважна більшість нових держав заходила творити нові конституції. Серед них була й Україна, чий досвід у питанні створення Конституції є корисним і повчальним для визначення тенденцій та окреслення перспектив на майбутнє.

Насамперед слід зауважити, що однією з основних специфічних рис конституційного процесу в Україні стало те, що він розпочався ще перед здобуттям нею незалежності. Робота над конституцією формально незалежної держави почалася тоді, коли Україна була у складі СРСР.

Іншою специфічною рисою цього процесу стала його тривалість. Принагідно зазначимо, що у Польщі нову Конституцію було ухвалено 1997 р., а в Угорщині абсолютно новий Основний Закон з'явився лише 2012 р. Водночас не слід забувати, що конституції держав Східної Європи періоду існування соціалістичного табору виявилися придатними до модернізації й адаптації в принципово нових умовах демократичного розвитку, а типово радянська Конституція УРСР після 1992 р. фактично перетворилася на конгломерат суперечливих норм і до 1995 р. взагалі вичерпала себе як нормативний акт вищої юридичної сили. У цьому сенсі українська конституційна епопея, розпочавшись 1990 р., практично не закінчилася ще й до сьогодні. Поява Основного Закону 1996 р., як показав досвід його реалізації та